

**O'SMIR YOSHDAGI MAKTAB O'QUVCHILARIDA AXLOQIY
MUNOSABATLARNING ALOHIDA TURI SIFATIDA ALTRUISTIK
MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY MEXANIZMLARI VA
MODELI**

Axrarova Shoirra Batirovna

Alfraganus University "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

axrorova1501@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smir yoshdagi maktab o'quvchilarida axloqiy munosabatlarning alohida turi sifatida altruistik munosabatlarni shakllantirishning nazariy va pedagogik-psixologik asoslari tahlil qilinadi. Tarbiyaviy ta'sirning samaradorligini ta'minlovchi beshta asosiy mexanizm — altruistik munosabatni anglash, kechinma va hamdardlik, individual amaliy harakat, jamoaviy amaliy harakat hamda mustaqil amaliy altruistik faoliyat ilmiy jihatdan tizimlashtiriladi. Ushbu mexanizmlarning kognitiv, affektiv va faoliyatga oid tarkibiy qismlari, ularning o'zaro dialektik bog'liqligi hamda o'smirning altruistik layoqatlari bilan o'zaro ta'siri yoritiladi. Nazariy tahlil va strukturaviy-funksional modellashtirish asosida altruistik munosabatlarni shakllantirish modeli taklif qilinib, modelning pedagogik mazmuni, funksional bosqichlari va kutilayotgan natijalari jadval ko'rinishida bayon etiladi. Shuningdek, pedagogning o'smirlarni real ijtimoiy vaziyatlarga yo'naltiruvchi roli va mustaqil altruistik faoliyatning shakllangan munosabat mezonlari sifatidagi ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'smirlik, altruizm, altruistik munosabat, axloqiy tarbiya, anglash, kechinma, empatiya, individual amaliy harakat, jamoaviy faoliyat, altruistik faoliyat, pedagogik model.

**MAIN MECHANISMS AND MODEL FOR FORMING ALTRUISTIC
RELATIONS IN ADOLESCENT SCHOOL STUDENTS AS A SPECIFIC TYPE OF
MORAL RELATIONS**

Akhrarova Shoirra Batirovna

Lecturer at the Department of Pedagogy, Alfraganus University

axrorova1501@gmail.com

Abstract: This article analyzes the theoretical and pedagogical-psychological foundations for forming altruistic relations in adolescent school students as a specific type

of moral relations. Five key mechanisms of formative influence are systematized: awareness of altruistic relations, emotional experience and empathy, individual practical action, collective practical action, and independent practical altruistic activity. The cognitive, affective and activity-based components of these mechanisms, their dialectical interconnection, and their reciprocal interaction with adolescents' altruistic predispositions are examined. On the basis of theoretical analysis and structural-functional modeling, a model for the formation of altruistic relations is proposed. Its pedagogical content, functional stages and expected outcomes are presented in tables. Particular attention is paid to the guiding role of the teacher and to independent altruistic activity as both a mechanism and a criterion of the formation of stable altruistic relations.

Keywords: adolescence, altruism, altruistic relations, moral education, awareness, emotional experience, empathy, individual practical action, collective activity, altruistic activity, pedagogical model.

ОСНОВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ И МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ АЛЬТРУИСТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ У ПОДРОСТКОВ-ШКОЛЬНИКОВ КАК ОСОБОГО ВИДА НРАВСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Ахрарова Шоира Батыровна

Преподаватель кафедры «Педагогика» Университета Альфраганус

axrorova1501@gmail.com

Аннотация: В статье анализируются теоретические и педагогико-психологические основы формирования альтруистических отношений у подростков-школьников как особого вида нравственных отношений. Систематизированы пять основных механизмов формирующего воздействия: осознание альтруистического отношения, переживание и сопереживание, индивидуальное практическое действие, коллективное практическое действие и самостоятельная практическая альтруистическая деятельность. Раскрываются когнитивный, аффективный и деятельностный компоненты данных механизмов, их диалектическая взаимосвязь и взаимное влияние с альтруистическими задатками подростка. На основе теоретического анализа и структурно-функционального моделирования предложена модель формирования альтруистических отношений, представлена ее педагогическая

сущность, функциональные этапы и ожидаемые результаты. Особое внимание уделено направляющей роли педагога и самостоятельной альтруистической деятельности как механизму и критерию сформированности устойчивого альтруистического отношения.

Ключевые слова: подростковый возраст, альтруизм, альтруистические отношения, нравственное воспитание, осознание, переживание, эмпатия, индивидуальное практическое действие, коллективная деятельность, альтруистическая деятельность, педагогическая модель.

KIRISH

Maktabdagi tarbiyaviy ishlar amaliyotida turli tadbirlar ko'pincha alohida-alohida tashkil etilib, ularning mazmuniy va strukturaviy uzviyligi yetarli darajada ta'minlanmaydi. Bunday holat o'quvchida muayyan axloqiy tushuncha yoki xatti-harakat haqida epizodik tasavvur hosil qilishi mumkin, biroq barqaror axloqiy munosabatni shakllantirish uchun tarbiyaviy ishning tizimli, izchil va faoliyat bilan bog'langan shakli zarur. Shu nuqtai nazardan o'smirlik davrida axloqiy tarbiya maxsus mazmuniy yo'nalish hamda maqsadli tashkil etilgan sinfdan tashqari faoliyatning o'zaro uyg'unligiga tayanishi lozim.

O'smirlik shaxsning qadriyatlari, ijtimoiy yo'nalishlari, o'zini va boshqalarni baholash mezonlari faol qayta shakllanadigan davr bo'lib, aynan shu bosqichda tengdoshlar fikrining ahamiyati ortadi, mustaqil qaror qabul qilishga intilish kuchayadi va axloqiy masalalarga nisbatan shaxsiy pozitsiya yuzaga kela boshlaydi. Shu sababli altruistik munosabatlarni shakllantirish o'smirning faqat ayrim yaxshi xatti-harakatlarini rag'batlantirish bilan cheklanmasdan, uning axloqiy ongini, hissiy munosabatini, motivatsiyasini va real ijtimoiy faoliyatini bir butun jarayonga birlashtirishi zarur.

Altruistik munosabat ushbu maqolada boshqa insonning manfaatlari, ehtiyojlari va holatini e'tiborga olish, yordam ko'rsatishga ichki tayyorlik, hamdardlik, o'zaro ko'mak hamda jamiyat va jamoa manfaatlariga yo'naltirilgan xatti-harakatlarda namoyon bo'ladigan shaxsiy-axloqiy munosabat sifatida talqin qilinadi. Bunday munosabat faqat axloqiy tushunchalarni bilish orqali emas, balki ularni shaxsiy ma'noga aylantirish, emotsional kechinma orqali qabul qilish va amaliy faoliyatda muntazam namoyon etish natijasida shakllanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi o'smir yoshdagi maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarni shakllantirishning asosiy pedagogik-psixologik mexanizmlarini ilmiy jihatdan tizimlashtirish, ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish hamda ushbu mexanizmlarning funksional faoliyatini ifodalovchi konseptual modelni ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Axloqiy tarbiyani maxsus va izchil pedagogik jarayon sifatida tashkil etish g'oyasi klassik pedagogik va psixologik qarashlarda alohida o'rin egallaydi. A.S. Makarenko axloqiy nazariyani o'quvchilarga tizimli tarzda tushuntirish zarurligini ta'kidlagan bo'lsa, L.I. Bojovich o'quvchilarda axloqiy tushunchalarning faqat empirik, nazariy asos va pedagogik rahbarliksiz o'zlashtirilishi ularning mazmunini to'liq anglashga to'sqinlik qilishini ko'rsatgan. Mazkur yondashuvlar maktab tarbiyaviy ishida etik bilimlarni maqsadli shakllantirish zarurligini asoslaydi.

P.Ya. Galperinning harakatning yo'naltiruvchi asosi haqidagi konsepsiyasi altruistik xatti-harakatni shakllantirishni tushuntirishda muhim nazariy ahamiyatga ega. Altruistik xatti-harakatning mazmuni, sharti, maqsadi va ehtimoliy natijalari qanchalik aniq anglangan bo'lsa, o'quvchining uni ongli va maqsadga muvofiq bajarish imkoniyati shunchalik ortadi. Shu ma'noda axloqiy tushuncha amaliy xatti-harakat uchun ichki yo'naltiruvchi asos vazifasini bajaradi.

A.N. Leontyev faoliyat nazariyasida ongli maqsad, motiv va shaxsiy ma'no o'rtasidagi bog'liqlikni alohida ko'rsatadi. O'quvchiga altruistik maqsadni tashqi topshiriq sifatida taklif qilishning o'zi yetarli emas; maqsad o'smir tomonidan qabul qilinishi va uning ichki motivi bilan bog'lanishi zarur. Aks holda axloqiy mazmun faqat verbal darajada o'zlashtirilib, real munosabatga aylanishi qiyinlashadi. V.N. Myasishchev ta'riflagan tamoyiliy ustanovka bilan real xatti-harakat o'rtasidagi tafovut aynan shunday holatda yuzaga kelishi mumkin.

D.N. Uznadzening "obyektivatsiya" tushunchasi altruistik munosabatni anglash mexanizmini izohlash imkonini beradi. O'quvchi e'tiborini muayyan axloqiy hodisa, boshqa insonning holati yoki altruistik xatti-harakatga maqsadli ravishda qaratish, uni so'z orqali nomlash va tahlil qilish mazkur munosabatning ongli idrok qilinishini kuchaytiradi.

Biroq anglash faqat kognitiv jarayon bilan cheklanmaydi; u hissiy kechinma va shaxsiy ma'no bilan birikkan taqdirdagina tarbiyaviy samaraga ega bo'ladi.

S.L. Rubinshteyn kechinmaning shaxs ruhiy hayotidagi o'rnini, L.S. Vygotskiy esa muhitning bola rivojiga ta'sirida kechinmaning vositachilik rolini asoslab bergan. Altruistik tarbiyada kechinmaning eng muhim ko'rinishi — hamdardlik va empatiyadir. K. Rogers empatiyani boshqa insonning ichki dunyosiga kirib borish, uning tajribasini go'yoki o'z tajribasidek his qilish qobiliyati sifatida tavsiflaydi. O'smirning boshqa inson ehtiyojini his qilishi altruistik xatti-harakat uchun kuchli emotsional-motivatsion asos yaratadi.

D.I. Feldshteyn axloqiy shakllanishni faqat axloqiy ma'rifat bilan tenglashtirish mumkin emasligini ta'kidlaydi. Axloqiy tushuncha real faoliyat va amaliy xatti-harakat bilan mustahkamlanmasa, u barqaror munosabat darajasiga ko'tarilmaydi. Shu bois individual va jamoaviy amaliy harakatlar altruistik munosabatning tashqi faoliyat rejasidagi muhim mexanizmlaridir. A.S. Makarenko jamoaning tarbiyaviy kuchiga katta ahamiyat bergan; A.V. Petrovskiy esa qadriyat-yo'nalish birligi va guruhiiy emotsional identifikatsiya kabi hodisalar orqali jamoada o'zaro ko'mak va umumiy mas'uliyatning psixologik asoslarini ko'rsatgan.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, altruistik munosabatni shakllantirish bir-biridan ajratilgan bilim, hissiyot yoki xatti-harakat orqali emas, balki kognitiv, affektiv, individual-amaliy, jamoaviy-amaliy va mustaqil faoliyat mexanizmlarining o'zaro ta'siri orqali amalga oshadi. Mazkur mexanizmlarning bir tizimga birlashtirilishi o'smirda altruistik xatti-harakatni tashqi talabdan ichki ehtiyoj va barqaror shaxsiy munosabat darajasiga olib chiqish imkonini beradi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy va modellashtiruvchi xarakterga ega bo'lib, o'smir maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarni shakllantirish mexanizmlarining pedagogik-psixologik mazmunini tizimlashtirishga qaratildi. Tadqiqot materiali sifatida o'smirlarning axloqiy tarbiyasi, faoliyat, munosabat, motivatsiya, kechinma, empatiya va jamoaviy ta'sir muammolariga bag'ishlangan klassik pedagogik hamda psixologik qarashlar tahlil qilindi.

Metodologik asos sifatida faoliyatga asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan, aksiologik va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Faoliyatga asoslangan yondashuv altruistik munosabatning amaliy xatti-harakatlarda shakllanishini, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv altruistik maqsad va qadriyatlarning o'smir uchun shaxsiy ma'noga aylanishini, aksiologik yondashuv altruizmning axloqiy qadriyat sifatidagi mazmunini, tizimli yondashuv esa beshta mexanizmning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, mazmuniy umumlashtirish, tizimlashtirish, strukturaviy-funksional tahlil va ilmiy modellashtirish metodlari qo'llanildi. Avvalo altruistik munosabatni shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik mexanizmlar ajratildi; so'ng har bir mexanizmning mazmuni, pedagogik ifodalanish shakli va kutilayotgan natijasi aniqlashtirildi. Keyingi bosqichda mexanizmlar o'rtasidagi ichki va tashqi faoliyat, individual va jamoaviy ta'sir, motiv va maqsad hamda faoliyat va munosabat o'rtasidagi aloqalar strukturaviy jihatdan modellashtirildi.

Modelni ishlab chiqishda beshta asosiy mexanizm — anglash, kechinma va hamdardlik, individual amaliy harakat, jamoaviy amaliy harakat hamda mustaqil amaliy altruistik faoliyat — markaziy funksional birliklar sifatida qabul qilindi. Shuningdek, manba muallifining nazariy pozitsiyasiga muvofiq, o'smirda mavjud altruistik layoqatlar ushbu mexanizmlar ta'sirini qabul qiluvchi va o'z navbatida ularning namoyon bo'lishini kuchaytiruvchi boshlang'ich psixologik zamin sifatida modelga kiritildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nazariy tahlil natijasida o'smir maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarni shakllantirishning beshta asosiy mexanizmi ajratildi. Mazkur mexanizmlar tahliliy maqsadda alohida ko'rsatilsa-da, real tarbiyaviy jarayonda ular bir-biri bilan uzviy bog'langan holda faoliyat yuritadi.

Birinchi mexanizm — altruistik munosabatni anglash — o'smirning altruizmga oid tushuncha, norma, maqsad va xatti-harakat mazmunini ongli ravishda idrok etishi bilan tavsiflanadi. Anglash jarayonida pedagog o'quvchining e'tiborini real axloqiy vaziyatlarga qaratadi, ulardagi sabab, motiv va oqibatlarni muhokama qiladi, altruistik harakatning ma'nosini so'z orqali aniqlashtiradi. Natijada altruistik maqsad tashqi ko'rsatma sifatida

emas, balki shaxs tomonidan tushunilgan va qabul qilingan maqsadga aylanishi uchun sharoit yaratiladi.

Ikkinchi mexanizm — kechinma va hamdardlik — altruistik munosabatning affektiv asosini tashkil etadi. O'smirning boshqa insonning holatini tushunishi, unga nisbatan hamdardlik, rahmdillik va yordam berish istagini his qilishi axloqiy mazmunning shaxsiy ma'noga aylanishini kuchaytiradi. Anglash va kechinma bir-biridan mustaqil emas: o'smir anglagan qadriyatini his qiladi, his etilgan mazmun esa uni yanada chuqurroq anglashga undaydi.

Uchinchi mexanizm — individual amaliy harakat — altruistik motivni real xatti-harakatda sinab ko'rish imkonini beradi. Bunday harakat dars, trening, rolli vaziyat yoki kundalik hayotda amalga oshishi mumkin. O'quvchi yordam berish, qo'llab-quvvatlash, o'z manfaatidan ma'lum darajada voz kechish kabi harakatlarni bajargan sari altruistik munosabat faqat nazariy tasavvur bo'lib qolmay, xulq-atvor tajribasiga aylanadi.

To'rtinchi mexanizm — jamoaviy amaliy harakat — o'smirning tengdoshlar jamoasi bilan hamkorlikdagi altruistik tajribasini shakllantiradi. O'smirlik davrida referent guruhning bahosi va munosabati yuqori ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, jamoada o'zaro yordam, ijtimoiy foydali mehnat, ko'ngillilik, muammoli vaziyatni birgalikda hal qilish va boshqalarga ko'mak ko'rsatish tajribasi altruistik qadriyatlarning ijtimoiy me'yor sifatida mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Beshinchi mexanizm — mustaqil amaliy altruistik faoliyat — shakllantirish jarayonining eng muhim bosqichi va ayni vaqtda uning asosiy natijasidir. O'smir pedagogning bevosita topshirig'isiz, ichki altruistik motiv asosida yordam ko'rsatishga, hamdardlik bildirishga yoki ijtimoiy foydali ishni tashabbus bilan amalga oshirishga kirishganida altruistik munosabat barqaror shaxsiy sifatga yaqinlashadi. Shu sababli mustaqil altruistik faoliyatni shakllangan munosabatning real mezoni sifatida baholash mumkin.

O'smir maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarni shakllantirishning asosiy mexanizmlari

Bosqich	Asosiy mexanizm	Pedagogik-psixologik mazmuni	Kutilayotgan natija
I bosqich	Anglash	Altruistik tushuncha, maqsad, norma va xatti-harakat mazmunini ongli idrok etish; altruistik maqsadni o'quvchi tomonidan qabul qilish va unga shaxsiy ma'no berish.	Altruistik qadriyat va maqsadning ongli qabul qilinishi, ichki motiv shakllanishi.
II bosqich	Kechinma va hamdardlik (empatiya)	Boshqa insonning holatini hissiy idrok etish, hamdardlik, rahmdillik va o'zga shaxs nuqtayi nazarini tushunish orqali altruistik mazmunni emotsional jihatdan o'zlashtirish.	Yordam berishga hissiy tayyorlik, empatik munosabat va axloqiy sezgirlikning kuchayishi.
III bosqich	Individual amaliy harakat	Altruistik mazmundagi harakatni individual ravishda bajarish, o'rganilgan axloqiy maqsadni real vaziyatda sinab ko'rish va xulq-atvor tajribasini hosil qilish.	"Faqat tushunilgan" motivning real harakatga o'tishi, altruistik xulq-atvor tajribasining shakllanishi.
IV bosqich	Jamoaviy amaliy harakat	Tengdoshlar bilan birgalikda ijtimoiy foydali va altruistik faoliyatni amalga oshirish; jamoaning qadriyati, bahosi va o'zaro yordam tajribasidan foydalanish.	Hamkorlik, o'zaro yordam, guruhviy mas'uliyat va altruistik me'yorlarning mustahkamlanishi.
V bosqich	Mustaqil amaliy altruistik faoliyat	Pedagogning bevosita nazoratisiz, ichki altruistik motivlar asosida yordam ko'rsatish va ijtimoiy foydali faoliyatni mustaqil amalga oshirish.	Barqaror altruistik munosabat, tashabbuskor yordam, ijtimoiy mas'uliyat va mustaqil altruistik faoliyat.

Bosqich	Asosiy mexanizm	Pedagogik-psixologik mazmuni	Kutilayotgan natija
Yakuniy natija	Altruistik munosabat	Anglash, kechinma, individual va jamoaviy harakat hamda mustaqil faoliyatning integratsiyasi natijasida altruistik qadriyatlarning shaxsiy munosabat tizimiga aylanishi.	Altruistik motiv va xatti-harakatning shaxsiy-axloqiy munosabat sifatida barqarorlashuvi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, shakllantirish jarayoni qat’iy chiziqli ketma-ketlik emas. Anglash va kechinma amaliy harakatga olib boradi, biroq real amaliy harakatning o‘zi ham o‘smirning ichki munosabatini qayta shakllantiradi. Har bir yangi altruistik xatti-harakat avvalgi anglash va hissiy tajribani chuqurlashtiradi, shu orqali ichki va tashqi faoliyat o‘rtasida doimiy qayta aloqa yuzaga keladi.

Anglash va kechinma mos ravishda tarbiyaviy ta’sirning kognitiv va affektiv tomonlarini ifodalaydi. Individual va jamoaviy amaliy harakatlar esa tashqi faoliyat shakllari bo‘lib, bir tomondan o‘smirning shaxsiy pozitsiyasini namoyon etsa, ikkinchi tomondan uning ichki qadriyatlar tizimini mustahkamlaydi. Jamoaviy harakat individual harakatlarning oddiy yig‘indisi emas; u guruh qadriyatlari, umumiy maqsad va o‘zaro emotsional identifikatsiya orqali o‘smirga qo‘shimcha tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatadi.

Altruistik munosabatlarni shakllantiruvchi mexanizmlarning o'zaro bog'liqligi

O'zaro bog'lanish	Bog'lanish xususiyati	Ilmiy mazmuni	Natija
Anglash ↔ kechinma	Kognitiv-affektiv birlik	Altruistik munosabatning mazmunini tushunish va uning hissiy-shaxsiy ma'nosini his etish bir-birini o'zaro kuchaytiradi.	Ongli va hissiy qabul qilingan motiv.
Ichki munosabat ↔ amaliy harakat	Ichki va tashqi faoliyat birligi	Shaxsiy munosabat harakatda namoyon bo'ladi; takroriy amaliy harakat esa ichki munosabatni qayta shakllantiradi va mustahkamlaydi.	Qadriyatning xulq-atvor tajribasiga aylanishi.
Individual ↔ jamoaviy harakat	Shaxs va jamoa o'zaro ta'siri	O'smirning individual xatti-harakati jamoa pozitsiyasi bilan ta'sirlashadi, jamoaviy maqsad esa individual motiv va mas'uliyatni kuchaytiradi.	Hamkorlik va ijtimoiy mas'uliyatning ortishi.
Amaliy harakat ↔ mustaqil altruistik faoliyat	Harakatning faoliyatga o'sib o'tishi	Takroriy va ma'noli altruistik harakat ichki motiv bilan birlashganda mustaqil altruistik faoliyatga aylanadi.	Barqaror altruistik munosabatning shakllanishi.

Nazariy tahlilning keyingi bosqichi mazkur besh mexanizمنى bitta konseptual tizimga birlashtirish imkonini berdi. Manba muallifining nazariy pozitsiyasiga ko'ra, o'smir shaxsida altruistik layoqatlar mavjud bo'lib, ular tarbiyaviy ta'sir yo'naltiriladigan tabiiy-psixologik zamin vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, altruistik layoqatlar tayyor va o'zgarmas sifat sifatida emas, balki ijtimoiy tarbiya va faoliyat ta'sirida rivojlanadigan imkoniyat sifatida modelga kiritiladi.

Modelda anglash, kechinma, individual amaliy harakat, jamoaviy amaliy harakat va mustaqil amaliy altruistik faoliyat o'smirning altruistik layoqatlariga ta'sir qiladi; ayni paytda mavjud altruistik moyilliklar ham mazkur mexanizmlarning qanchalik tez va chuqur namoyon bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, altruistik moyillik amaliy yordam xatti-

harakatini osonlashtirishi mumkin, amaliy yordamning takrorlanishi esa ushbu moyillikning barqaror shaxsiy xususiyatga aylanishini kuchaytiradi.

3-jadval

O'smir maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarni shakllantirish modeli

Model bloki	Tarkibiy komponent	Funksional mazmuni	Kutilayotgan natija
Boshlang'ich psixologik zamin	Altruistik layoqatlar	O'smir shaxsida mavjud altruistik moyilliklar, boshqalarga e'tibor, hamdardlik va ko'makka tayyorlikni rivojlantirish uchun ichki imkoniyatlar.	Altruistik rivojlanish uchun individual zamin.
Kognitiv-affektiv blok	Anglash + kechinma	Altruistik qadriyatni tushunish, uni shaxsiy ma'no bilan bog'lash va boshqa inson holatini hissiy idrok etish.	Ichki altruistik motivning shakllanishi.
Individual faoliyat bloki	Individual amaliy harakat	Altruistik maqsadni real xatti-harakatda bajarish, yordam va qo'llab-quvvatlash tajribasini individual ravishda o'zlashtirish.	Altruistik xulq-atvor tajribasi.
Ijtimoiy-jamoaviy blok	Jamoaviy amaliy harakat	Jamoa maqsadi, tengdoshlar ta'siri, hamkorlik va o'zaro yordam orqali altruistik munosabatni ijtimoiy tajribada mustahkamlash.	Jamoaviy mas'uliyat va prosotsial faollik.
Mustaqil faoliyat bloki	Mustaqil amaliy altruistik faoliyat	Ichki motivga tayangan holda pedagogning bevosita topshirig'isiz altruistik xatti-harakat va ijtimoiy foydali faoliyatni amalga oshirish.	Mustaqil altruistik faoliyat va tashabbus.
Yakuniy shaxsiy natija	Barqaror altruistik munosabat	Kognitiv, emotsional va amaliy tajribaning shaxsiy munosabat tizimida birlashishi; munosabatning yangi altruistik harakatlarni yuzaga keltirishi.	Barqaror altruistik munosabat va uzluksiz qayta aloqa.

Taklif etilgan modelning asosiy xususiyati uning qayta aloqa tamoyiliga asoslanganidir. Altruistik munosabat modelning faqat yakuniy nuqtasi emas; shakllangan munosabat keyingi xatti-harakatlar uchun yangi motivatsion manbaga aylanadi. Demak, o'smir altruistik faoliyatni amalga oshirgan sari uning altruistik munosabati mustahkamlanadi, mustahkamlangan munosabat esa yangi vaziyatlarda mustaqil altruistik harakatlarni yuzaga keltiradi. Shu tariqa "munosabat — harakat — faoliyat — munosabat" ko'rinishidagi rivojlanuvchi sikl yuzaga keladi.

Modelning pedagogik jihatdan muhim tomonlaridan biri shundaki, o'qituvchi yoki psixologning vazifasi altruistik faoliyatni o'quvchi o'rniga bajarish yoki uni faqat tashqi nazorat bilan boshqarishdan iborat emas. Pedagog real hayotiy vaziyatlarni ko'rishga yordam beradi, o'quvchini ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltiradi, refleksiya uchun sharoit yaratadi va uning mustaqil tashabbusini qo'llab-quvvatlaydi. O'smirda tajriba yetarli bo'lmaganligi sababli, ayniqsa shakllantirishning dastlabki bosqichlarida bunday yo'naltiruvchi yordam zarur bo'ladi.

Shuningdek, tarbiyaviy ta'sirning samaradorligi altruistik vazifaning o'smir tomonidan ichki ravishda qabul qilinishiga bog'liq. Majburiy tarzda bajarilgan yordam xatti-harakati tashqi intizomni ta'minlashi mumkin, biroq u altruistik munosabatning shaxsiy ma'noga aylanishini kafolatlamaydi. Shu sababli pedagogik jarayonda altruistik maqsadning motiv bilan bog'lanishi, o'smirning tanlov huquqi, vaziyatni muhokama qilish, hissiy refleksiya va amaliy faoliyat natijasini anglash muhim o'rin tutadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari altruistik munosabatlarni shakllantirishda bir martalik axloqiy suhbat yoki alohida ijtimoiy tadbir yetarli emasligini ko'rsatadi. Tarbiyaviy ish anglash va kechinmadan boshlanib, individual va jamoaviy amaliyot orqali mustaqil faoliyat darajasiga ko'tariladigan hamda har bir yangi faoliyat orqali o'zini qayta mustahkamlaydigan tizim sifatida tashkil etilgandagina barqaror natijaga erishish mumkin.

XULOSA

Nazariy tahlil va strukturaviy-funksional modellastirish natijalari o'smir yoshdagi maktab o'quvchilarida altruistik munosabatlarning shakllanishi kognitiv, affektiv va faoliyatga oid komponentlarning o'zaro integratsiyasiga asoslangan murakkab pedagogik-psixologik jarayon ekanligini ko'rsatadi. Altruistik munosabatni faqat axloqiy bilimlar yoki

alohida yaxshi xatti-harakatlar yig'indisi sifatida talqin qilish uning shaxsiy-mazmuniy va faoliyatga oid mohiyatini to'liq ochib bermaydi.

Tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. O'smirlarda altruistik munosabatlarni shakllantirishning asosiy mexanizmlari anglash, kechinma va hamdardlik, individual amaliy harakat, jamoaviy amaliy harakat hamda mustaqil amaliy altruistik faoliyatdan iborat bo'lib, ular o'zaro uzviy va dialektik bog'langan tizimni tashkil etadi.
2. Anglash va kechinma altruistik munosabatning ichki kognitiv-affektiv asosini, individual va jamoaviy amaliy harakat esa uning tashqi faoliyatdagi namoyon bo'lishi hamda mustahkamlanishini ta'minlaydi.
3. Mustaqil amaliy altruistik faoliyat bir vaqtning o'zida altruistik munosabatni shakllantiruvchi mexanizm, shakllanganlik mezoni va tarbiyaviy jarayonning asosiy natijasi sifatida namoyon bo'ladi.
4. Taklif etilgan modelda o'smirning altruistik layoqatlari va beshta shakllantiruvchi mexanizm o'zaro ta'sir qiluvchi tarkibiy qismlar sifatida qaraladi; har bir altruistik xatti-harakat shaxsiy munosabatni mustahkamlaydi, shakllangan munosabat esa keyingi altruistik faoliyatni yuzaga keltiradi.
5. Pedagogik amaliyotda altruistik munosabatlarni samarali rivojlantirish uchun axloqiy tushunchalarni tizimli anglatish, empatik kechinmani rivojlantirish, individual va jamoaviy ijtimoiy foydali vaziyatlarni tashkil etish hamda o'smirning mustaqil altruistik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash zarur.

Mazkur model umumiy o'rta ta'lim maktablarida axloqiy tarbiya dasturlari, sinfdan tashqari faoliyat, sinf rahbari va maktab psixologi faoliyati, ko'ngillilik va ijtimoiy loyihalarni loyihalashda nazariy-metodik asos sifatida qo'llanishi mumkin. Keyingi tadqiqotlarda modelning empirik samaradorligini tajriba-sinov orqali tekshirish, uning o'smirlarning yosh, jins, ijtimoiy muhit va individual psixologik xususiyatlariga bog'liq farqlarini aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Makarenko A.S. Pedagogik asarlar va axloqiy tarbiya masalalariga oid qarashlar.
2. Bojovich L.I. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste. Moskva: Prosveshchenie.
3. Galperin P.Ya. Vvedenie v psixologiyu. Moskva: MGU.

4. Leontyev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. Moskva: Politizdat.
5. Uznadze D.N. Umumiy psixologiya va “obyektivatsiya” konsepsiyasiga oid asarlar.
6. Myasishchev V.N. Psixologiya otnosheniy. Shaxs munosabatlari psixologiyasiga oid asarlar.
7. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psikhologii.
8. Vygotskiy L.S. Bola rivoji, muhit va kechinma muammolariga oid psixologik asarlar.
9. Rogers C. Empatiya, shaxslararo munosabat va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvga oid asarlar.
10. Feldshteyn D.I. O‘smir shaxsining ijtimoiy rivojlanishi va faoliyatiga oid tadqiqotlar.
11. Petrovskiy A.V. Lichnost. Deyatelnost. Kollektiv. Moskva: Politizdat.
12. Axrarova Sh.B. Psixologiya va pedagogikada fidoyilik sifatlarini rivojlantirish masalalari. Ilm sarchashmalari. 2026;(3):125–127.
13. Batirovna A.S. The Transformation of Personal Needs and Patterns of Altruism Development in Adolescence. BG Pulse Journal. 2026;2(6):4277–4280.
14. Batirovna A.S. The Hierarchy of Personal Needs as a Determinant of the Formation of Selflessness in Adolescence. Arabian Journal of Science. 2026;13(6):2808–2810.

